

نگاهی به تاریخچه پیدایش اولین مدرسه‌های رسمی در استان زنجان

مقاله

● اصغر محمدی خواه*

چکیده

با گذر زمان اندیشه‌های جدید از شهرهای بزرگ پا فراتر نهادند و به شهرهایی چون زنجان رسیدند. و با شروع فعالیت مدرسه‌های رسمی در زنجان تحولات عمده‌ای در فرهنگ عمومی و تعلیم و تربیت مردم و فرزندان این شهر به وجود آمد. پژوهش حاضر با استفاده از روش کتابخانه‌ای و بررسی اسناد و مدارک و مصاحبه‌های هدایت شده با پیشگامان و پیشروان آموزش و پرورش، به جمع‌آوری اطلاعات پرداخته است. و هدف آن این مقاله، دستیابی به اطلاع از چگونگی تأسیس اولین مدرسه‌های رسمی زنجان در یک صد سال اخیر است.

نتایج بررسی‌ها و مطالعات نشان می‌دهند که اولین مدرسه رسمی در شهر زنجان، در دوره دوره قاجاریه هم‌زمان با تحولات مشروطه خواهی در ایران در سال ۱۲۷۹ هـ. ش، با همت حاکم، و روشن‌فکران زنجان، و با همکاری «انجمن معارف» و با اعزام یک معلم تهرانی به نام محمدعلی فره‌وشی، از نوع دبستان ملی و به نام «همایون» یا «همایونی»، در بخشی از ارگ حکومتی زنجان تأسیس گردید. پس از طی فراز و نشیب‌های فراوان و با تأسیس مدرسه‌های دولتی نمره یک (۱۲۹۷ هـ. ش) و نمره دو (۱۲۹۸ هـ. ش)، فعالیت مدرسه‌های رسمی در زنجان تثبیت گردید. اولین دبیرستان زنجان از نوع پسرانه ملی به نام «توفیق» در سال ۱۲۹۹ هـ. ش و اولین دبیرستان ملی دخترانه زنجان پس از ورود اولین معلم زن به زنجان (عالیه سنجیده) به نام «دبیرستان بنات» در سال ۱۳۱۱ هـ. ش تأسیس شد.

به دنبال تأسیس مدرسه‌های اولیه در زنجان، آوازه این مدرسه‌ها به سایر شهرهای اطراف آن نیز رسید و با همت پیشگامان و پیشروان فرهنگی، مدرسه‌هایی از نوع ملی و دولتی در کلیه همه شهرها و روستاهای پرجمعیت زنجان دایر شدند.

* کارشناسی ارشد تاریخ و فلسفه تعلیم و تربیت (asgar20mkh@yahoo.com)

مقدمه و بیان مسئله

تعلیم و تربیت به شیوه کنونی، در دوره قاجاریه، با اعزام محصل به خارج از کشور و تحصیل علم و فرهنگ اروپایی، و الگوبرداری از غرب آغاز شد. اولین مدرسه‌های رسمی، با تأسیس «دارالفنون»، به همت بزرگانی چون امیرکبیر، میرزا حسن رشدیه (مؤسس مدرسه رشدیه قبل از دارالفنون)، میرزا ملکم خان و ... و با اقتباس از روش‌ها و یافته‌های کشورهای اروپایی، در سال ۱۲۶۸ ق برابر با ۱۲۲۸ ش، با هفت معلم اتریشی و چند مترجم و حدود ۱۵۰ محصل آغاز شد [الماسی، ۱۳۷۱].

بررسی‌ها نشان می‌دهند، تاکنون مطالعات و تحقیقات مناسبی در زمینه آموزش و پرورش رسمی زنجان و تاریخ آن به عمل نیامده و تنها در برخی از کتاب‌ها به زوایایی از گذشته آموزش و پرورش زنجان پرداخته شده است؛ از جمله:

● **روحانی (۱۳۴۷)**، در کتاب «فرهنگنامه زنجان»، شروع آموزش و پرورش رسمی در زنجان را سال ۱۳۱۹ هـ ق بیان کرده و می‌گوید که تأسیس مدرسه‌ها در ابتدا با فراز و نشیب‌های فراوانی همراه بوده است.

● **قاسمی پویا (۱۳۷۷)**، در کتاب «مدرسه‌های جدید در دوره قاجاریه، بانیان و پیشروان»، به برخی از اولین مدرسه‌های تأسیس شده در زنجان به همراه مسائل و مشکلات اولین مدرسه‌های تأسیس شده، اشاره کرده است.

اما منابع و مطالب موجود نتوانسته‌اند، تاریخ جامعی از تعلیم و تربیت زنجان پس از دوره قاجاریه به دست دهند. به همین دلیل، محقق بر آن شده تا با روش کتابخانه‌ای، با بررسی اسناد و مدارک موجود، و به روش تاریخی، به مطالعه و بررسی موضوع بپردازد و برای دسترسی به اطلاعات مورد نیاز، از نظرات همه افراد در دسترس پیشرو، پیشگام و مطلع، و بایگانی‌های اداره‌های آموزش و پرورش شهر زنجان بهره بگیرد تا با کنار هم قرار دادن آن‌ها، پاسخ مناسبی به برخی از سؤال‌های موجود در زمینه تاریخ آموزش و پرورش رسمی زنجان در یک صد سال اخیر ارائه کند.

شکل‌گیری و تأسیس اولین مدرسه‌های ابتدایی زنجان

مطالعه تاریخیچه پیدایش و توسعه مدرسه‌های رسمی جدید در ایران بیانگر آن است که به طور کل راهاندازی و توسعه مدرسه‌های جدید بعد از تأسیس دارالفنون، در تهران و چند شهر بزرگ ایران آغاز شد و به تدریج با توسعه فرهنگ آموزش‌های نوین و متقاعد شدن برخی از فعالان فرهنگی، مدرسه‌های جدید کم‌کم جایگزین مکتبخانه شدند؛ هرچند که شروع این امر با مشکلات و مقاومت‌هایی همراه بود.

در زنجان نیز این حرکت فرهنگی پس از شهرهای بزرگ ایران، در تابستان ۱۳۱۹ ق، مطابق با ۱۲۷۹ ش، آغاز شد. در جلسه محرمانه‌ای با حضور تعدادی از علما و طلاب

به تدریج با توسعه فرهنگ آموزش‌های نوین و متقاعد شدن برخی از فعالان فرهنگی، مدرسه‌های جدید کم‌کم جایگزین مکتبخانه شدند

اولین دبیرستان
دولتی زنجان به نام
پهلوی که امروزه به
نام دبیرستان دکتر
شریعتی نام‌گذاری
شده است.

روشن فکر و تعدادی از متفکران دیگر شهر زنجان در منزل **میرزا مهدی غفاری کاشانی**، ملقب به «وزیر همایون» که حاکم زنجان و خمسه بود، تشکیل شد و پس از مذاکرات و بررسی‌های مختلف در مورد افتتاح مدرسه جدید، سرانجام تصمیم گرفته شد که معلمی از تهران استخدام و اولین مدرسه رسمی را در زنجان افتتاح کنند. آن‌ها توسط وزیر همایون، «انجمن معارف تهران» را از این تصمیم با خبر و تأسیس مدرسه و تأمین معلم آن را درخواست کردند. در نتیجه این حرکت، انجمن معارف **محمدعلی فرهوشی**، ملقب به «مترجم همایون» را که معلم «مدرسه کمالیه» تهران بود، با حقوق ماهانه ۲۵ تومان به زنجان اعزام کرد. این در حالی بود که با شنیدن اندیشه تأسیس مدرسه، زمزمه‌های مخالفت نیز آغاز شد. اما با وجود همه مشکلات، با حمایت حاکم وقت، فرهوشی وارد زنجان شد و بدین ترتیب اولین مدرسه و اولین دبستان رسمی زنجان در مهرماه سال ۱۳۱۹ ق [روحانی ۱۳۴۷: ۵۹-۶۰] با نام «همایون» یا «همایونی» در قسمتی از ارگ حکومتی زنجان دایر شد [قاسمی پویا، ۱۳۷۷: ۴۵۲].

در این مدرسه زبان عربی، فرانسه، جغرافیا، خوش‌نویسی و چند درس دیگر تدریس می‌شد. از اولین معلمان این مدرسه مترجم همایون، معلم زبان فرانسه و **شیخ محمدعلی حکیم الهی فریدنی**، معلم زبان عربی بودند. سه ماه پس از شروع سال تحصیلی، اولین امتحانات مدرسه با حضور اولیای دانش‌آموزان برگزار شد و نتیجه مطلوب این امتحانات موجب رضایت و تحسین اولیای دانش‌آموزان و حاکم شد؛ به طوری که وزیر همایون برای

با استفاده از نفوذ معنوی و طهارت میرزا احمد که مردی فاضل و ملبس به لباس روحانی بود، خانه‌ای را که در محله سرچشمه کنونی واقع شده بود، به رایگان برای تأسیس مدرسه‌ای به نام «احمدیه» در اختیار گرفتند

تقدیر و تشویق دانش‌آموزان و معلمان، هدایایی را به این امر اختصاص داد. در اولین سال انقلاب مشروطه، پس از اینکه وزیر همایون از حکومت زنجان به حاکمیت کردستان منصوب شد، **جلال‌الدوله** حکومت زنجان را به عهده گرفت و او محل مدرسه را به بیرون ارگ حکومتی منتقل کرد. در همین دوران بار دیگر دشواری‌های جدید و مخالفت‌های گوناگونی برای مدرسه ایجاد شد. این بار مترجم همایون تصمیم گرفت که با آشناسازی **ملا قربانعلی** با امور تحصیلی جدید، موارد مورد تدریس و آموزش‌های مدرسه، نظر وی را نسبت به مدرسه جلب کند [قاسمی پویا، ۱۳۷۷: ۴۵۲]. او پس از اینکه شایعه آموزش «تجیل» و «تورات» و مرتدشدن دانش‌آموزان را رد کرد، با انجام آزمایش‌هایی نظیر، تهیه گاز هیدروژن و آزمایش وزن آن و فرستادن بالن به هوا، نظر عموم را جلب کرد و مدرسه را از خطر و احتمال تعطیلی نجات داد [قاسمی پویا، ۱۳۷۷: ۴۵۲]. در توصیف این مدرسه، قاسمی پویا (۱۳۷۷) در کتاب «مدرسه‌های جدید در دوره قاجاریه»، قسمتی از متن سفرنامه **اوژن اوین**، وزیر مختار فرانسه در ایران را که در آن زمان از زنجان عبور می‌کرده، آورده است:

«از دو سال پیش یک مدرسه با ۴۵ شاگرد در این شهر باز شده و پنج آموزگار به روش اروپایی در آن تدریس می‌کنند. مدیر آن **میرزا محمدعلی‌خان**، در دارالفنون تهران زبان فرانسه یاد گرفته و در آن مدرسه زبان ما را تدریس می‌کند. دو نفر روحانی، درس عربی یاد می‌دهند. مدرسه در یکی از خانه‌های زیبای ایرانی دایر است و پنجره‌های بزرگ آن به باغی باز می‌شوند. نقشه‌های دیواری چاپ فرانسه سرتاسر دیوارهای کلاس را پوشانده‌اند. وقتی که ما از کلاس بازدید می‌کردیم، نوآموز کوچکی روی تخته سیاه به فارسی نوشت: آقای ... آمده است ما را ببیند. ما از ایشان خیلی ممنونیم. شاگرد دیگری درس‌هایی از تعلیمات علوم پلبر^۱ را به‌درستی و به روانی برای ما خواند» [قاسمی پویا، ۱۳۷۷: ۴۵۲ - ۴۵۱].

بعد از حکومت هفت ماهه **جلال‌الدوله**، **باقرخان سعدالسلطنه** حاکم زنجان شد و پس از مخالفت‌های **ملا قربانعلی** و همراهانش در برابر کوشش‌های **سعدالسلطنه** نسبت به اعمال قدرت دولت مشروطه، کشمکش‌های ایجاد شد و در این گیر و دار، حاکم به شدت مجروح شد و در راه قزوین درگذشت. در این میان وزیر همایون برای آنکه از مدرسه حمایتی کند و آن را از مشکلات محلی دور سازد، درآمدهای روستای حسین‌آباد را که به او تعلق داشت، به این مدرسه اختصاص داد، که بر اساس آن ماهانه مبلغ ۵۰ تومان بابت هزینه‌های مدرسه به مترجم همایون می‌رسید. پس از شش ماه، حاکمیت این روستا از دست وزیر همایون خارج و درآمد مدرسه نیز از آن منبع قطع شد. سرانجام به علت وجود مشکلات گوناگون، در اوایل سال ۱۳۲۲ق، مطابق با سال ۱۲۸۰ش، یعنی پس از دو و نیم سال از تأسیس مدرسه، مترجم همایون (فروهوشی) آن را ترک کرد و به تهران بازگشت. سه ماه پس از بازگشت او به تهران هم مدرسه (در سه سالگی) منحل شد [قاسمی پویا، ۱۳۷۷: ۴۵۳].

۱. پلبر (Poulbert) فیزیولوژیست و دولتمرد فرانسوی ۱۸۸۶-۱۸۳۳ م (به نقل از قاسمی پویا ۱۳۷۷، ۴۵۳).

در این سال‌ها، تحویل منزل برای تأسیس مدرسه تحریم شده بود و این امر با جدیت توسط عده‌ی کثیری از مردم پیگیری می‌شد. تا اینکه در سال ۱۲۸۳ ش، با حمایت عده‌ای از روشن‌فکران و با استفاده از نفوذ معنوی و طهارت میرزا احمد که مردی فاضل و ملبس به لباس روحانی بود، با جلب نظر ورثه‌ی علی اکبرخان، خانه‌ای را که در محله‌ی سرچشمه‌ی کنونی واقع شده بود، به‌رایگان برای تأسیس مدرسه‌ای به نام «احمدیه» در اختیار گرفتند. البته این مدرسه نیز پس از چند سالی فعالیت به تعطیلی کشیده شد.

ولی میرزا احمد آرام ننشست. سرانجام پس از مدتی وقفه، این بار عده‌ای از مردم خود برای اعزام فرزندان‌شان به مدرسه علاقه نشان دادند. آن‌ها که از تعطیلی مدرسه غمگین بودند، با درخواست و حمایت از شیخ مدرسه‌ی جدیدی که نام آن مشخص نیست، با اجاره کردن عمارت مظفرالدوله با مدیریت **مدیرالسلطان** برپا کردند. پس از چند ماهی این دبستان به ساختمان آجودان‌باشی منیع‌الدوله که بعدها به عمارت امجد نظام (سید باقرخان امجدی) شهرت یافت، منتقل شد [اروحانی، ۱۳۴۷: ۶۱-۶۰]. اطلاعات دیگری از سرانجام آن مدرسه در دسترس نیست.

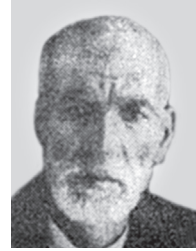
در این وقایع، **شیخ یوسف علائی** که از اولین افراد شرکت‌کننده در جلسه‌ی محرمانه‌ی وزیر همایون (برای تشکیل اولین مدرسه) بود، بار دیگر در کنار روشن‌فکران و فرهنگ‌دوستان زنجان، در راه گسترش مراکز تعلیم و تربیت زنجان گامی اساسی برداشت و با همکاری میرزا

دبستان ملی
توفیق در سال
۱۳۱۳ هـ. ش
به مدیریت
حمزه‌خان مقدم

احمد (مؤسس مدرسه احمدیه) و وزیر اکرم که بعدها به آصفالدوله (فرماندار وقت) ملقب شد، در سال ۱۲۸۷ش، دبستان جدیدی با نام «محمدیه»، در محل تکیه عباسقلی خان فعلی تأسیس کردند. این دبستان کاملاً به روش جدید اداره می‌شد و کلاس‌ها دارای برنامه هفتگی با عنوان «پروگرام» بودند.

پروگرام که یک کلمه فرنگی بود، مخالفت مکتب‌داران و مردمان ساده لوح را علیه شیخ یوسف علائی برانگیخت؛ به طوری که شایعه کردند در آن مدرسه تورات تدریس می‌شود، آئین مسیح را با نواختن زنگ و آموزش سرود تبلیغ می‌کنند، و شاگردان را از اسلام دور می‌سازند. این تبلیغ عاملی شد تا مردم به مدرسه هجوم بیاورند، مدرسه را تعطیل کنند، و دانش‌آموزان را متفرق سازند. حتی ارتباط با شیخ را حرام و او را کافر قلمداد کردند. ولی شیخ با دوراندیشی و ویژگی فرهنگ دوستی خود آرام ننشست. مجدداً با همکاری دوستانش مدرسه‌ای را در خیابان فردوسی امروزی که در آن زمان به کوچه امام جمعه معروف بود، افتتاح کرد. این بار شیخ مدرسه را با شرایط جدیدی اداره می‌کرد. او و همکارانش به صورت مسلحانه در کلاس درس حاضر می‌شدند [همان، ص ۶۳-۵۹].

شیخ یوسف
(از فعالان و از اولین
بنیان مدارس رسمی
جدید در زنجان)

در این باره **محمدرضا روحانی**، نویسنده کتاب «فرهنگنامه زنجان» می‌نویسد:

«می‌گویند روزی شیخ یوسف به کمک دوستانش، سردهسته الواط و اوباش را که به مدرسه‌اش هجوم آورده بودند، می‌گیرد و به داخل دبستانش می‌کشد و به چوب و فلک می‌بندد. دانش‌آموزان را هم وادار می‌سازد که آب دهن بر وی می‌اندازند و آن شخص با خروج از دبستان، زنجان را ترک می‌کند و در دیار غربت زندگی خود را سپری می‌سازد» [همان، ص ۶۱].

روحانی در خصوص تأثیر این حرکت می‌نویسد: «در هر حال تنبیه سردهسته الواط، با توجه به موقعیت و زمان خود، یکی از اقدامات متهورانه شیخ در راه گسترش فرهنگ محسوب می‌شود. این مدرسه موفق شد تا سال ۱۳۳۸ق (۱۲۹۶ش) به حیات خود ادامه دهد» [پیشین]. در این ایام که شیخ یوسف علائی در بسیاری از اهدافش خود را موفق می‌دید، همکارانش را به تأسیس مدرسه‌های دیگری تشویق کرد و در همین راستا، مدرسه‌های تهذیب، اسلامی، ادب، محمود، طالبیه و رشديه تأسیس شدند. در ادامه به تعدادی از اولین مدرسه‌های ابتدایی زنجان به طور مختصر اشاره می‌کنیم.

● مدرسه رشديه

در سال ۱۳۳۲ق (۱۲۹۰ش)، میرزا احمد با دعوت از میرزا حسن خان رشديه از تهران (که قبلاً ناظم دبستان احمدیه بود) وی را ملزم به تأسیس دبستان رشديه می‌کند. در آن زمان این دبستان در محله ذوالفقاری‌ها بود که بعدها آن مدرسه محل تأسیس دبستان توفیق شد. او نیز به دنبال تأسیس این مدرسه میرزا علی خان را برای نظافت مدرسه از تهران به استخدام فرهنگ در آورد [همان، ص ۶۳].

محمدعلی فروشی
(اولین معلم زنجان)

● دبستان ملی ادب

دبستان ملی ادب در سال ۱۲۹۲ش تأسیس شد. مطابق آمار معارف، در سال ۱۳۰۶ این مدرسه ۴۵ محصل و ۳ آموزگار داشت و ۲ نفر از شاگردان آن به طور رایگان تحصیل می‌کردند [قاسمی پویا، ۱۳۷۷: ۴۵۵].

● دبستان ملی تهذیب

در سال ۱۲۹۵ش، شیخ اسماعیل تهذیبی به همراه سایر دوستان فرهنگ دوستش، دبستان تهذیب را تأسیس کردند که مطابق آمار وزارت معارف، در سال ۱۳۰۶ش ۶۰ دانش‌آموز، ۲ کلاس درس و ۲ آموزگار داشت و ۳۸ تن از دانش‌آموزان رایگان در آن تحصیل می‌کردند [پیشین].

● دبستان ملی اسعدیه

در حدود سال ۱۲۹۳ش، اسعدالدوله ذوالفقاری، از بزرگان طوایف افشار که از زمین‌داران بزرگ زنجان محسوب می‌شد، به حکومت زنجان رسید. وی در همان اوایل حکومت خود مصمم بود مدرسه جدیدی دایر کند. بر اساس همین اندیشه، وی از شیخ ابراهیم زنجانی که نماینده مردم زنجان در مجلس شورای ملی بود، درخواست کرد ترتیبی اتخاذ کند که فرهوشی مجدداً به زنجان برگردد. پس از مذاکرات شیخ ابراهیم با وزیر معارف و جلب نظر وی، آقای فرهوشی در سال ۱۲۹۵ش مجدداً به زنجان عزیمت کرد و مدرسه ملی اسعدیه را در یکی از خانه‌های بزرگ و قدیمی ذوالفقاری، با انتقال مدرسه رشديه به این مکان، تأسیس و فعال کرد. این مدرسه در همان اوایل تأسیس، شش کلاس ابتدایی و چهار کلاس متوسطه داشت و با همکاری و مشارکت تعدادی از علمای آن زمان نظیر فصیحی شیرازی، میرزا حسن خان امیر و میرزا جلال خان اداره می‌شد.

اما پس از شروع جنگ جهانی اول وضع مدرسه آشفته شد، به طوری که نیروهای روسیه تزاری به شهرهای ایران حمله کردند و از جمله در زنجان ساختمان معروف ذوالفقاری را به تصرف درآوردند و صدمات و خسارات فراوانی به این ساختمان وارد آوردند. پس از عقب‌نشینی نظامیان روسی و تخلیه مدرسه توسط روس‌ها، مترجم همایون بلافاصله برنامه تعمیر ساختمان را مهیا و مدرسه را آماده بهره‌برداری کرد [قاسمی پویا، ۱۳۷۷: ۴۵۶-۴۵۱].

دبستان اسعدیه اولین دبستانی بود که توانست دانش‌آموزان را به امتحانات نهایی سال ششم ابتدایی برساند (سال ۱۲۹۸ش) و این زمان مصادف بود با حضور علی‌اکبر دهخدا در زنجان که به عنوان بازرس وزارت معارف برای نظارت بر امتحانات نهایی از تهران آمده بود. او پس از انجام امتحانات نهایی، گواهی‌نامه‌ها را امضای می‌کرد و

به دانش‌آموزان تحویل می‌داد. از دانش‌آموزان این مدرسه می‌توان، حضرت آیت‌اله میرزا محمود (امام جمعه وقت زنجان)، بهاء‌الدین مترجم معینی، سید مقتدا صارمی، محمود ذوالفقاری، سعدالسلطان، امیرحسن ذوالفقاری، ثقه‌الاسلام رضی مجتهدی و علیار سعیدی را نام برد. این مدرسه تا سال ۱۳۴۰ ق (۱۲۹۸ ش) دایر بود [روحانی، ۱۳۴۷: ۶۳].

در این زمان «دبستان اسلامی» توسط شیخ اسحاق صائینی، مدرسه دیگری توسط شاهزاده نواب‌الحکاء، و «دبستان محمود» توسط میرزا محمود دایر شدند که در خصوص این مدرسه‌های اطلاعاتی در دسترس نیست [پیشین].

شکل‌گیری و تأسیس اولین دبیرستان پسرانه زنجان

در سال ۱۲۹۹ ش، به دنبال تأسیس و تثبیت مدرسه‌های ابتدایی خصوصی و دولتی در زنجان، در زمان ریاست مترجم همایون فره‌وشی و به همت آقایان حاج علی‌اکبر توفیقی، حاج سیداصغر ترابی، حاج عباس زند، رضا باکوچی، و با امتیاز رسمی از وزارت معارف، به نام آقای حاج علی‌اکبر توفیقی، اولین دبیرستان به نام «توفیق»، هم‌زمان با دبستان ملی توفیق، مشترکاً در یک مکان (محلۀ دادگستری)، تأسیس شد. در سال ۱۳۰۴ ش، سید مقتدا صارمی که خود از دانش‌آموزان دبستان‌های محمدیه و اسلامیه زنجان بود، به تأسیس دبستان و در کنار آن دبیرستان ملی «سعادت» دست زد. این دبیرستان نیز همانند توفیق ضمیمه دبستان مذکور بود. مطلب قابل تأمل اینکه به رغم مخالفت‌های گوناگون در خصوص تأسیس مدرسه‌های جدید و رسمی در اولین روزهای ورود مترجم همایون به زنجان، که دبستان را دارالکفر و افرادی چون میرزا احمد و شیخ یوسف علائی را مرتد می‌دانستند، پس از اینکه آقای صارمی شخصی به نام عطاءالله ناطقی را برای تعلیم دانش‌آموزان دوره متوسطه (در دبیرستان سعادت) استخدام کرد، مردم زنجان تا ۱۲ کیلومتری زنجان به استقبال معلم جدید رفتند و این استقبال در حسن نیت آقای صارمی و ناطقی نسبت به فرهنگ زنجان تأثیر زیادی به جای گذاشت [روحانی، ۱۳۷۷: ۶۳-۶۶].

در سال ۱۳۱۱ ش، در زمان حکومت پهلوی اول، با وجود رقابت‌های سازنده بین دو دبیرستان توفیق و سعادت، مؤسسان این دو دبیرستان با تلفیق کلاس‌های خود، دبیرستان «اتحادیه» را به مدیریت آقای سید مقتدا صارمی به وجود آوردند. در سال ۱۳۱۲ ش، در زمان ریاست میرزا سید زین‌العابدین خان ادیب‌سلطانی، دبیرستان ملی اتحادیه به دولت تحویل داده شد و نام آن به دبیرستان «پهلوی» تغییر کرد. در همان سال هم کار ساخت ساختمان فعلی این دبیرستان آغاز شد که در سال ۱۳۱۴، در زمان ریاست سید مصطفی‌احوی به اتمام رسید و دبیرستان را به این محل منتقل کردند [روحانی، ۱۳۴۷: ۶۳-۶۶]. هم‌اکنون این ساختمان از بناهای نمونه

علی‌اکبر توفیقی و از فعالان و بانیان دبستان و دبیرستان ملی توفیق زنجان که در آن ایام سمت بلدیّه (شهردار) زنجان را عهده‌دار بود

فرهنگی و از دبیرستان‌های معتبر دولتی استان و شهرستان زنجان با نام دبیرستان «شریعتی» در دو نوبت صبح و عصر برای دانش‌آموزان دوره دوم متوسطه شهر زنجان دایر است.

شکل‌گیری و تأسیس دبیرستان دخترانه زنجان

عالیه سنجیده
(اولین معلم‌زن در زنجان)

در سال ۱۳۱۱ش، بانو عالییه سنجیده، مؤسس دبیرستان بنات (در سال ۱۳۰۶ش، به تربیت نسوان تغییر نام داد)، اولین دبیرستان دخترانه زنجان را که از نوع خصوصی بود، در کنار دبیرستان مذکور در محله سرچشمه افتتاح کرد. در سال ۱۳۱۴، اداره معارف که به تاریخ ۱۳۱۴/۶/۵ بنابه پیشنهاد شماره ۱۷۰۲-۱۸-۱۴/۵ اداره معارف و اوقاف خمسه، و اداره تعلیمات و ولایات وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه، صلاحیت خانم عالییه سنجیده، را برای تأسیس دوره اول متوسطه با نام نسوان، در دبیرستان ملی تربیت نسوان، تأیید کرده بود، «مجوز تأسیس آن دبیرستان را مشروط بر داشتن اصول صحتی و انتخاب دبیران واجد شرایط در آن مؤسسه، مطابق با قوانین دبیرستان‌های دولتی» صادر کرد.^۱

این دبیرستان تا سال ۱۳۱۶ش، به حیات خود ادامه داد و در سال مذکور به دولت واگذار شد. خانم عالییه سنجیده نیز به استخدام دولت درآمد و دبیرستان نسوان عملاً تعطیل شد و به «بوستان آزمون» تغییر نام داد. در همین سال، دبستان تربیت نسوان نیز به «ایراندخت» تغییر نام داد. این دبستان و دبیرستان آزمون به صورت شش کلاسه به خیابان فردوسی فعلی منتقل شدند و در ساختمان اجاره‌ای آقای *ابوتراب ضیایی*، به درخواست آقای *تیرسینا* (رئیس اداره فرهنگ وقت) به ادامه فعالیت پرداختند. مدرسه‌های مزبور در سال ۱۳۲۵ش، به فضای آموزشی جدید در سبزه میدان زنجان (پشت شهربانی قدیم) انتقال یافتند و در همین سال، بعد از خروج حزب توده از ایران، این دو مدرسه از هم تفکیک شدند.

تثبیت فعالیت مدرسه‌های رسمی در زنجان با وجود مشکلات متعدد

پس از خروج نظامیان روسی از ایران در سال ۱۲۹۶ش، *نصیرالدوله*، وزیر معارف وقت، با ارسال تصویب‌نامه هیئت وزیران که در آن آمده بود: «از مالیات جنسی خرواری یک قرآن و از مالیات تومانی چهارشاهی به معارف اختصاص یابد»، مترجم همایون (فروشی) را مأمور اجرای این تصویب‌نامه در زنجان کرد و به او اجازه داد تا این درآمد‌ها را در راه ترویج و تأسیس مدرسه‌های جدید هزینه کند. مترجم فروشی نیز بر اساس این مجوز و درآمد، نسبت به استخدام چهار معلم محلی و سه معلم از تهران اقدام و دو دبستان دولتی نمره ۱

۱. این مطالب براساس مدارک موجود در پرونده بایگانی خانم سنجیده در بایگانی اداره آموزش و پرورش ناحیه دو زنجان استخراج شده است.

و ۲ تأسیس کرد. دبستان نمره ۱ دولتی در سال ۱۲۹۸ ش به عنوان دومین دبستان دولتی زنجان، به همت مترجم همایون فره‌وشی، از محل عواید مالیات، با مدیریت **میرزا محمدخان خاتمی** تأسیس شد. این دبستان در سال‌های بعد متأثر از ولیعهدی محمدرضا پهلوی، به نام وی (شاهپور) نامیده شد. دبستان نمره ۱ دولتی طبق آمار سال ۱۳۰۶ وزارت معارف ۴ آموزگار و ۶۹ دانش‌آموز داشت [قاسمی پویا، ۱۳۷۷: ۴۵۲-۴۵۱].

با تأسیس دو مدرسه دولتی مذکور و حمایت رسمی دولت از مدرسه‌های تأسیس شده، کم‌کم مقدمات تثبیت مدرسه‌های جدید و رسمی در زنجان فراهم آمد. با تأسیس این مدرسه‌ها، مدرسه از نظر مردم نیز جایگاه و پشتوانه قانونی پیدا کرد و از این سال‌ها به بعد، هم مدرسه‌های دولتی و هم مدرسه‌های ملی با ثبات بیشتری به فعالیت خود ادامه دادند؛ که در این راستا، تأسیس و ادامه فعالیت مدرسه‌های زیر نیز نقش بسزایی در تداوم مدرسه‌های رسمی جدید در شهر زنجان داشتند:

● مدرسه شرافت

این مدرسه قبل از سال ۱۲۹۷ ش در محله دادگستری زنجان تأسیس شد و طبق آمار وزارت معارف همان سال، ۲ کلاس، ۲ آموزگار و ۳۸ دانش‌آموز داشت [همان، ص ۴۵۵].

● دبستان ملی توفیق

در سال ۱۲۹۹ ش، این دبستان با همکاری و سرمایه‌عده‌ای نیکوکار، از جمله حاج آقا حسین رهبری، **حاج اسماعیل امین‌التجار**، **مظفر السلطنه**، **میرزا محمود خطیبی**، حاج سید علی اصغر ترابی، حاج عباس زندی، **رضا باکوچی**، حاج حسنعلی صدیقیان، حاج اشرف همایونی، حاج مشهور رهنما و با پیشگامی و همت مرحوم حاج علی‌اکبر توفیقی در زنجان تأسیس شد. این مدرسه برابر آمار سال ۱۳۰۶ سالنامه وزارت معارف، ۱۶۲ دانش‌آموز و ۱۰ آموزگار داشت که ۱۷ نفر در آن به‌رایگان تحصیل می‌کردند. دبستان مزبور تقریباً پرجمعیت‌ترین دبستان زمان خود بود [پیشین].

حاج علی‌اکبر توفیقی، رئیس بلدیة (شهردار) وقت زنجان، طی اولین سفر پهلوی اول به زنجان، مسائل و مشکلات مدرسه را با وی مطرح کرد و به دستور او، وزارت معارف آقایان **خلیل رضوی**، **نعمت‌الله دبیرسیاقی** و **مهبد** را به سمت معلمی دبستان توفیق از تهران به زنجان اعزام کرد [روحانی، ۱۳۴۷: ۸۱-۸۰].

● دبستان ملی طالبیه

این دبستان، بنا به تحریک شیخ یوسف علائی، در سال ۱۳۰۰ ش در جهت افزایش تعداد مدرسه‌های جدید زنجان، توسط **میرزا ابوطالب** تأسیس شد و در سال‌های بعد به سعیدیه تغییر نام داد و توانست با مساعدت و کمک مالی دکتر **موسی‌خان سعد حکیمیان** تا سال ۱۳۱۲ به خدمات خود ادامه دهد [همان، ص ۶۳].

● دبستان بنات

در زمانی که نمایندگی وزارت معارف را آقای حسن رهبری بر عهده داشت، بانویی از تهران به نام خانم عالیہ سنجدیه، روز پانزدهم فروردین ماه سال ۱۳۰۱ تأسیس اولین دبستان دخترانه را به نام «دبستان بنات» تقاضا کرد. یکصد و چهل و هشتمین جلسه شورای عالی معارف، در تاریخ ۱۳۰۸/۶/۱۲، در پاسخ به تقاضای خانم عالیہ سنجدیه، مجوز تأسیس این مدرسه را به نام تربیت نسوان صادر کرد. این دبستان در سال ۱۳۱۶، پس از استخدام ایشان در اداره فرهنگ، رسماً به دولت واگذار شد و به نام دبستان دختران «ایراندخت» تغییر نام داد [پرونده بایگانی خانم سنجدیه].

تاریخچه پیدایش مدرسه‌های رسمی در سایر شهرستان‌های زنجان

● شهرستان ابهر

از شواهد و اسناد موجود برمی‌آید که در سال ۱۳۰۴ش، در دوره فرمانداری *امیرامجدغیاثوند*، و زمانی که در ابهر دو مکتبخانه پسرانه و دو مکتبخانه دخترانه فعال بود، گروهی از فعالان شهر، فرهنگ‌دوستان و متملکین ابهر، آقایان *حاج لطفعلی خان اعلائی*، *حاج یداله خان اعلائی* ملقب به «منصور نظام»، *حاج علیخان امین‌الرعایا اعلائی* و *احمدآقا سپهری*، اولین دبستان شهر ابهر را به آموزگاری *میرزا حسن امامی* و *شیخ علی اصغر فخمی*، به مدیریت آقای *سیدحسن صفوی* اعزامی از زنجان، در یک منزل خشتی و با کمک مالی مؤسسانی از نوع خصوصی، در محله چراغعلی (کوچه

جمعی از
دانش‌آموزان و
معلمان دبستان
ابن‌سینای ابهر

دبیرستان ایران فعلی) و در منزل **نازباجی** دایر کردند [محمدی خواه، ۱۳۹۱: ۴۰-۳۹]. بعد از مدتی این منزل از طرف مؤسسان خریداری شد و در سال ۱۳۰۶، برای حمایت مالی بیشتر و رونق بخشی به این مدرسه، پیشنهاد استخدام آقای **حسن امام** را به اداره فرهنگ زنجان ارسال کردند که در نتیجه آن، ضمن ارسال حکم استخدام ایشان، آن دبستان را به نام یکی از مؤسسان آن، به نام «سپهر» نام گذاری کردند و به مدرسه دولتی تبدیل شد. آنان چند سال بعد در سال ۱۳۱۷، دوره اول متوسطه را نیز با همان نام در همان مدرسه تأسیس کردند که در سال ۱۳۳۴، دبیرستان مذکور به پهلوی تغییر نام داد.^۱ اولین دبستان دخترانه ابهر نیز در سال ۱۳۱۰ در اثر تلاش‌های **حاج لطفعلی خان اعلائی**، با مدیریت و آموزگاری خانم، با ۳۰ دانش آموز در منزل **استیجاری رخشنده خانم** تأسیس شد [حجازی، ۱۳۳۷: ۱۲].

برگزاری یکی از
مراسم های رسمی
در دبستان
سپهر ابهر

● شهرستان طارم

اولین مدرسه شهرستان طارم در «چورزق»، با همت و پیگیری یکی از مالکان آنجا به نام **برهان السلطنه** (منوچهری) به صورت دولتی در «مکتبخانه شاه بهرامی» تأسیس و به نام «منوچهری» نام گذاری شد [محمدی خواه، ۱۳۸۲: ۳۹]. در همان اولین سال تأسیس آقای **علی شیبانی**، مدیریت و آموزگاری مدرسه را بر عهده گرفت.^۲

۱. این مطالب بر اساس مصاحبه‌های متعدد با فرهنگیان بازنشسته ابهر، از جمله آقایان خان منمی، منوچهر امامی، فتحی، زکریا نظم‌ده و ... استخراج شده است.

۲. همه اطلاعات از طریق پیگیری و تحقیقات آقای قنبری، مدیر وقت دبیرستان پسرانه چورزق، از بزرگان و افراد مسن طارم و چورزق گردآوری شده است.

● شهرستان سلطانیه

در سال ۱۳۱۳ش، در زمان ریاست آقای میرزا اسماعیل خان توفیقی، اولین مدرسه رسمی به صورت دولتی در محله خیابان درمانگاه فعلی سلطانیه، در ساختمانی استیجاری تأسیس و به نام «بدر» نام‌گذاری شد [محمدی‌خواه، ۱۳۹۱: ۴۳-۴۲]. اولین مدیر و معلم آن آقای میرزا علی شیبانی بود که از اداره فرهنگ زنجان اعزام شده بود. بعد از آن آقای **اسمعیل نامغ** آموزگار آن مدرسه شد و آقایان **سید اسداله غفاری**، **سید احمد صفوی**، **سید سجاد احمدی قلعه** و **میرزا علی صفایی** از اولین معلمان بومی دبستان بدر سلطانیه و عاملان اصلی پابرجایی مدرسه‌های رسمی در سلطانیه، به کمک جمعی از فرهنگ‌دوستان محلی بودند که زحمات به یادماندنی و قابل تقدیری از خود بر جای گذاشتند^۱.

● شهرستان خرمدره

قبل از تأسیس مدرسه‌های رسمی خرمدره، مکتبخانه‌های مَلاسون، ملاگلین، ملاخلیل، شیخ صفر لطفی و یوسف نوری دایر بودند که در سال ۱۳۱۱ش با تلاش برخی از فرهنگ‌دوستان و روشن‌فکران خرمدره با درخواست و پیگیری از اداره معارف زنجان، اولین دبستان از نوع دولتی به صورت چهار کلاسه در منزل استیجاری آقای **پیرمحمد قاسملو** تأسیس و به نام «سعدی» نام‌گذاری شد [همان، ص ۴۳-۴۴]. از اولین معلمان آن مدرسه **شیخ اسماعیل تهذیبی**، **یحیی آموزگار**، **حصونی**، **حسن امامی**، **محمود شیخ‌لو**، **سید محمود سعید** و **ابوالحسن رومی** را می‌توان نام برد. در سال ۱۳۱۳، با آمدن آقای **سیدمحمود سعید** که از فعالان فرهنگ خرمدره بود، مدرسه شش کلاسه شد و به منزل استیجاری **ملاکریم کلاتری** انتقال یافت. در سال ۱۳۱۶ نیز مدرسه‌های اکابر و شبانه خرمدره در همان مدرسه تأسیس شدند^۲.

● شهرستان ایجرود

اولین مدرسه رسمی در شهرستان ایجرود در سال ۱۳۱۴ در روستای «خوئین» به همت مرحوم **شیخ اسحاق صائینی**، از معلمان و روحانیون متدین زنجان، به صورت خصوصی تأسیس شد [همان، ص ۴۴]. آقای صائینی به کمک اهالی روستای خوئین ساختمان خشتی ساده‌ای بنا کرد و آقای **سیدجلال‌الدین تدریسی**، از فرهنگیان زنجان را، به عنوان اولین معلم و مدیر برای آن مدرسه به همکاری دعوت کرد [Khoein.Blogfa.com، دسترسی در تاریخ ۱۳۸۵/۱۰/۲۵].

۱. همه اطلاعات به دست آمده بر اساس مصاحبه‌های متعدد با بزرگان و پیشگامان آموزش و پرورش سلطانیه استخراج شده‌اند.
۲. این مطالب بر اساس نظرسنجی‌ها و مصاحبه‌های متعدد با بازنشستگان قبل از پیروزی انقلاب اسلامی خرمدره از جمله آقایان ابراهیم همتیان، حاج محمدحسین صالحی و حاج احمد صالحی و مدیر کانون بازنشستگان خرمدره آقای امامعلی کلاتری و با زحمات آقای ناصر حسینخانی استخراج گردیده است.

در سال ۱۳۱۶، اولین دبستان دولتی شهر «قیدار» در کنار بقعه قیدار نبی (ع)، به صورت سه کلاسه مختلط تشکیل شد.

دومین مدرسه شهرستان ایجرود نیز در همان روستای خوئین در سال ۱۳۱۵ تأسیس شد که آقای *ملا براهیم آل اسحق*، ساکن خوئین، از آموزگاران آن مدرسه بوده است.^۱

● شهرستان ماهنشان

اولین مدرسه رسمی در شهرستان ماهنشان در حدود سال ۱۳۱۵ در محله «گویچه‌لی» ماهنشان در منزل استیجاری شخصی مشهور به *آقا اصغر* تأسیس و آقای *رحمانی* از زنجان معلم آن مدرسه شد. در سال ۱۳۲۰، ملاعلی مکملی، مدیر و آموزگار آن مدرسه شد و در سال ۱۳۵۲ اولین نمایندگی آموزش و پرورش در ماهنشان با مسئولیت آقای *رشتچی* تأسیس شد.^۲

قدیمی‌ترین مدرسه رسمی در منطقه «انگوران» به صورت دولتی در سال ۱۳۱۴ با مدیریت و آموزگاری *سیدجلال‌الدین تدریسی* تأسیس شد [محمودی‌خواه، ۱۳۹۱: ۴۵].

● شهرستان خدابنده

در سال ۱۳۱۶، اولین دبستان دولتی شهر «قیدار» در کنار بقعه قیدار نبی (ع)، به صورت سه کلاسه مختلط با مدیریت و آموزگاری شیخ اسحق صائینی تشکیل شد. ابتدا نام مدرسه به نام *ستوان اسلامی* بود، اما بعد از مدت کوتاهی به «سهروردی» تغییر کرد. پس از صائینی، *غلامرضا عیوقی* این مسئولیت را عهده‌دار شد [محمودی‌خواه، ۱۳۹۱: ۴۶-۴۵] وی در سال ۱۳۱۹ یک ساختمان شش کلاسه با اعتبارات دولتی در آن مکان بنا کرد. هر دو آن‌ها در زمان حضور خود در قیدار، نماینده اوقاف زنجان در این منطقه نیز بودند. در سال ۱۳۲۵ حاج ابوالحسن دانشور مدیر آن مدرسه شد و تا این سال آقایان *فیاض کامکار*، *اسماعیل شعاری*، *ابراهیم اسکندری*، *غلامحسین اسکندری*، *منوچهر دانشور*، *جواد مخبر* و *جمشیدی* از اولین معلمان آن مدرسه بودند. هم اکنون این مدرسه با همان نام در مکان دیگری دایر است.^۳

اولین مدرسه رسمی شهر تاریخی «سجاس» نیز در سال ۱۳۱۱ در یک منزل استیجاری به صورت دولتی تشکیل شد و از سال ۱۳۱۶ تا سال ۱۳۱۹ به مدیریت و آموزگاری آقای *صفوی*، از اهالی روستای خوئین شهرستان ایجرود، اداره شد که با شروع جنگ جهانی دوم و مشکلات حاصل از جنگ، آن مدرسه تعطیل شد.^۴

۱. این مطالب بر اساس مصاحبه‌های متعدد با بزرگان خوئین و سعیدآباد بالاخص با پی‌گیری‌ها و تحقیقات آقایان امیر محمودی و حاج حسن کرمی جمع‌آوری گردیده است.

۲. با استفاده نظرات آقایان حاج محمدعلی و حاج یوسف ملکی که از اولین دانش‌آموزان، اولین مدرسه رسمی ماهنشان هستند استخراج گردید.

۳. این مطالب با همکاری آقای سید رحمان حسینی، از فرهنگیان خدابنده و با بهره‌گیری نظرات فرهنگیان بازنشسته و دانش‌آموزان اولیه اولین دبستان دولتی قیدار استخراج شده‌اند.

۴. همه مطالب مربوط به سجاس با همکاری آقای نوروزی، مسئول کارگزینی وقت اداره آموزش و پرورش سجا سرود و با همت آقای ابوعلی گنج‌خانلو، از بازنشستگان فرهنگی سجاس با مصاحبه‌های متعدد محلی استخراج شده است.

جمعی از اعضای
شورای فرهنگ در
دهه ۱۳۴۰

نتیجه‌گیری

در دوره قاجاریه و پس از تأسیس مدرسه‌های رسمی در تهران و تبریز، اندیشه دایر کردن مدرسه‌های جدید و رسمی پا فراتر نهاد و به شهرهایی چون زنجان نیز رسید. در آن زمان اغلب مدرسه‌های شهر زنجان، همان مکتبخانه‌های شهر بودند و کلاس درس به شیوه سنتی در مسجدها و منازل‌های شخصی و مغازه‌ها دایر می‌شد. در این ایام به دلیل اینکه مردم از مدرسه‌های رسمی و جدید شناخت کافی نداشتند، این‌گونه از مدرسه‌های با اقبال مردم مواجه نبودند. علمای روشن‌فکر وقت و برخی از فعالان و پیشگامان فرهنگی زمینه‌برگزاری کلاس درس به روشی نو و با مطالب جدید را فراهم کردند.

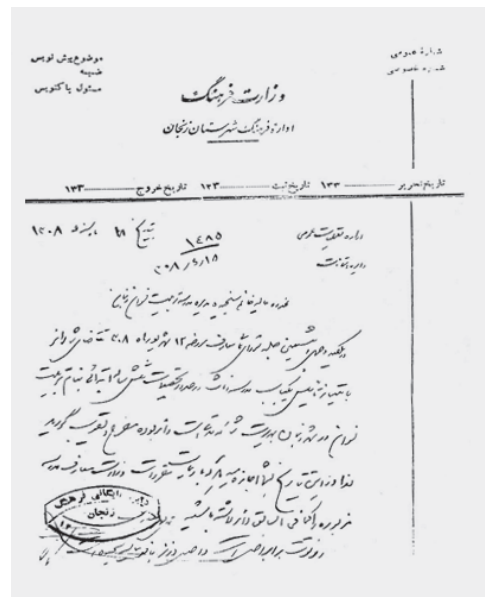
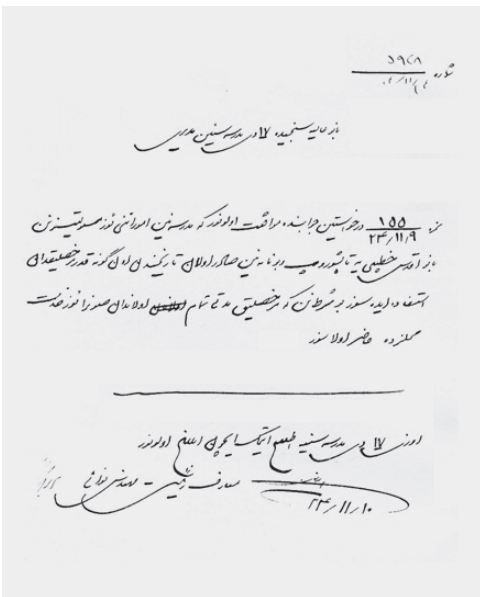
اولین مدرسه رسمی زنجان در سال ۱۳۱۹ به همت تعدادی از علما و طلاب روشن‌فکر و تعدادی از متفکران دیگر شهر زنجان افتتاح شد. سپس به همت فرهنگ‌دوستانی چون میرزا احمد، شیخ یوسف علایی، اسماعیل تهذیبی، شیخ اسحاق صائینی، میرزا محمود، میرزا ابوطالب و دیگر فرهنگ‌دوستان، مدرسه‌های خصوصی دیگری چون دبستان‌های تهذیب (۱۲۹۵ هـ. ش)، اسلامی، محمود، طالبیه، احمدیه، اسعدیه (۱۲۹۳)، رشديه (۱۲۹۰)، ادب (۱۲۹۲) و... تأسیس شدند و اکثر آن‌ها پس از مدتی فعالیت به دلایل مشکلات متعدد و گوناگون آن دوره به تعطیلی کشیده شدند.

به دنبال تأسیس و تثبیت مدرسه‌های ابتدایی خصوصی و دولتی در زنجان، در سال ۱۲۹۹ اولین دبیرستان به نام «توفیق»، هم‌زمان با دبستان ملی توفیق، مشترکاً در یک مکان، تأسیس شدند.

پیوست‌ها

جدول درسی‌هایی که در سال‌های ۱۳۱۰-۱۳۰۹-۱۳۱۰ ش در دوره ابتدایی تدریس می‌شدند. (اقتباس از: محمدی‌خواه، ۱۳۸۲: ۶۴)

پایه	نام درس
اول	فارسی - املاء - مشق - خط - رونویسی - حساب و تجزیه - سرود و موسیقی - ورزش
دوم	فارسی - املاء - مشق و رونویسی - حساب - اخلاق و قرآن و شریعات - سرود و موسیقی - ورزش
سوم	فارسی - انشاء - خط - حساب و هندسه - اخلاق و قرآن و شریعات - ورزش - تاریخ و جغرافیا - خیاطی و کاردستی
چهارم	فارسی - انشاء - خط - حساب و هندسه - اخلاق و آیات منتخبه - ورزش - تاریخ و جغرافیا - ورزش - موسیقی و سرود - خیاطی و کاردستی
پنجم	فارسی - املاء - انشاء - تعلیم خط - حساب و هندسه - اخلاق و آیات منتخبه - نقاشی و رسم - تاریخ و جغرافیا - ورزش - سرود و موسیقی - خیاطی و کاردستی
ششم	فارسی - املاء - انشاء - خط - حساب و هندسه - آیات منتخبه - شریعات - تاریخ و جغرافیا - ورزش - تعلیمات مدنی - انضباط و مراقبت

نوشته ترکی مکاتبات اداری، در سال ۱۳۲۴ ه. ش.
در زمان تشکیل فرقه دموکرات در زنجان و ...

مجوز تأسیس اولین دبستان دخترانه
بنا به درخواست اولین معلم زن در زنجان

اولین‌ها در آموزش و پرورش رسمی زنجان (اقتباس از: محمدی‌خواه، ۱۳۸۲: ۶۳-۶۱)

عنوان اولین‌ها	شرح
دبستان ملی پسرانه	اولین دبستان رسمی زنجان با نام همایونی در سال ۱۲۷۷ ه. ش. توسط محمدعلی فرهوشی (مترجم همایون) در قسمتی از ارگ حکومتی زنجان در میان باغ موجود، تأسیس شد.
اولین دانش‌آموزان زنجان	از دانش‌آموزان اولین مدرسه زنجان اطلاعاتی در دست نیست، اما از دانش‌آموزان محمدیه در سال ۱۲۸۷ ه. ش. می‌توان از آقای سید مقتدا صارمی نام برد و آقایان آیت‌الله میرزا محمود (امام جمعه سال ۴۶)، بهاء‌الدین مترجم معینی، محمود ذوالفقاری، سعد السلطان، میرزا حسن ذوالفقاری، آقازهی مجتهدی، علیار سعیدی از دانش‌آموزان دبستان اسعدیه در سال ۱۲۹۸ ه. ش. بودند.
اولین معلم مرد	اولین معلم مرد در زنجان آقای محمدعلی فرهوشی بود که بنابه دعوت آقای وزیر همایون (حاکم وقت زنجان) در سال ۱۲۷۷ ه. ش. از تهران به زنجان عزیمت کرد که در همان سال آقای شیخ محمدعلی حکیم الهی فریدنی نیز در همان مدرسه زبان عربی تدریس می‌کرد.
اولین درس‌ها	اولین دروسی که در نخستین مدرسه‌های رسمی زنجان در سال ۱۲۷۷ ه. ش. تدریس شدند، عبارت‌اند از: زبان عربی، زبان فرانسه، جغرافیا، خط، زبان فارسی و چند درس دیگر ...
اولین رئیس فرهنگ زنجان	با وقوع انقلاب روسیه و عقب‌نشینی نیروهای روسی از ایران (یک‌سال پیش از پایان جنگ جهانی اول) در سال ۱۲۹۷ ه. ش. از طرف نصیرالدوله بدر (وزیر معارف وقت)، با ابلاغ تصویب نامه هیأت وزیران که مقرر می‌کرد، از مالیات جنسی، خرواری یک قران و از مالیات نقدی تومانی چهارشاهی به معارف اختصاص یابد، آقای محمدعلی فرهوشی، (مترجم همایون) را مأمور اجرای تصویب‌نامه و دریافت عواید وزارت معارف برای مدرسه‌های جدید نمود شد. که بدین ترتیب او اولین نماینده وزارت معارف در زنجان انتخاب شد.
اولین دبستان دولتی (پسرانه)	دبستان فردوسی، (دبستان نمره ۱) اولین دبستان دولتی زنجان است که در سال ۱۲۹۷ ه. ش. به مدیریت آقای حاج میرزا رسول‌خان خطیب‌لو تأسیس شد.
دبستان دولتی (دخترانه)	دبستان شاهدخت (دبستان نمره ۲) اولین دبستان دولتی دخترانه می‌باشد که در سال ۱۲۹۸ ه. ش. به مدیریت آقای محمدخان خانمی در زنجان دایر شده است.
دبیرستان ملی	اولین دبیرستان زنجان به نام «توفیق» در سال ۱۲۹۹ ه. ش. توسط آقای حاج‌علی‌اکبر توفیقی و دوستانش تأسیس شد.
اولین امتحان نهایی	اولین امتحان نهایی در زنجان در سال ۱۲۹۸ ه. ش. با حضور علی‌اکبر دهخدا به‌عنوان مفتش (بازرس) وزارت معارف، از دانش‌آموزان کلاس ششم ابتدایی دبستان ملی اسعدیه به‌عمل آمد که گواهی‌نامه‌های این کلاس را با امضای خود به دانش‌آموزان تسلیم کرد.
دبستان ملی دخترانه	دبستان بنات (تربیت نسوان) اولین دبستان ملی دخترانه زنجان بود که مؤسس آن خانم عالیبه سنجدیه در سال ۱۳۰۰ ه. ش. در محله فعلی سرچشمه کنونی تأسیس کرد.
اولین معلم زن	اولین معلم زن در زنجان خانم عالیبه سنجدیه است که از تهران در سال ۱۳۰۰ ه. ش. وارد زنجان شد و به‌گمان محقق وی نیز بنابه درخواست حاکم وقت و بانیان فرهنگ، به زنجان عزیمت نموده است.
دبیرستان ملی دخترانه	دبیرستان تربیت نسوان، اولین دبیرستان زنجان بوده که به صورت ملی در سال ۱۳۱۱ ه. ش. توسط خانم عالیبه سنجدیه در منطقه سرچشمه کنونی زنجان تأسیس شد و در سال ۱۳۱۶ ه. ش. با استخدام خانم سنجدیه در فرهنگ زنجان، این دبیرستان نیز به دولت تحویل و به دبیرستان دولتی دخترانه آزر م تغییر نام داد.
دبیرستان دولتی پسرانه	دبیرستان پهلوی اولین دبیرستان دولتی پسرانه زنجان است که در سال ۱۳۱۲ ه. ش. در همان مکان فعلی دایر شده که هم‌اکنون با نام دبیرستان دکتر علی شریعتی شناخته می‌شود.
اولین هنرستان	اولین هنرستان زنجان، هنرستان صنعتی زنجان بود که اکنون به نام هنرستان شهید مطهری معروف است. این هنرستان در سال ۱۳۵۳ ه. ش. در همان مکان فعلی احداث و تأسیس شد.

پیشگامان و پیشروان شناسایی شده آموزش و پرورش استان زنجان از پیدایش آموزش و پرورش رسمی تا پیروزی انقلاب اسلامی ایران

نام و نام خانوادگی پیشگام و پیشرو	تعداد پیشگام و پیشرو		نام شهر
	تعداد	جنسیت	
ابراهیم همتیان - ابوالفضل برجی - ابوالفضل همایونی - ابوجعفر امام - احمد ساپچی - احمد کیمیاقلم - اسحق صائینی - اسداله جمالی - اسداله ذوالفقاری - اسماعیل تهذیبی - اسماعیل توفیقی - اسماعیل درگاهی - جعفر امجدی - جلال الدین تدریسی - حسن رهبری - حسن رهنما - حسنعلی مقدم - خلیل انگورانی - ذبیح‌اله شاه‌محمدی - رحیم شرفی - رزاق افشارچی - رضا وزانی - ستار نوروزی - سیف‌اله زند - عبدالله راکعی - عزیزاله شرفی - علی‌امیر توفیقی - علی‌اکبر سید عربی - علی‌اکبر موسوی - علی ذبیحیان - علی مکرملی - علی هشترودی - فضل‌الله طارمیان - کریم نیرومند - مقتدا صاری - محمداقصر احدیان - محمد رضا روحانی - محمدرضا روزبه - محمدعلی فرهوشی - محمد قزلباش - محمد منزوی - محمود خطیبی - منصور شغلی - منصور محاوروی - مهدی غفاری کاشانی - میرزا احمد - هادی قائمی - وجیه‌اله رستگار - یوسف علانی - یوسف قزلباش - رحیم شادمان - کریم محرری - هاشم دلپذیر - چیت‌ساز - مهندس احمد کاوندی - سید محمود کاظمینی - علی‌اصغر دانشور - بیوک آقاجمالی - جلال زعفرانی - میرزا ابوطالب - عطاءاله ناطقی - ملاعلی علمی	۶۱	مرد	زنجان
ایران معصومی - ایران میربهاء - راضیه میربهاء - طلعت معینی - عالیه سنجدیه - فرخنده مهدوی‌جم - مقبوله رهنما	۷	زن	
اشرف مقیمی - عشرت حاجی‌خانی	۲	زن	ایهر
ابوالحسن رومی - حسن امام - حسن صفوی زاد - ذبیح‌اله خاکی - علی‌اصغر فخریمی - علی‌خانصنمی - علی محمد مقیمی - غلامحسین فخریمی اهری - غلامرضا عیوقی - لطفعلی اعلایی - محمد نعمت‌الهی - مهدی ولایی - میرزا ولی‌امین شرعی - میرعمادالدین حجازی - یداله رمضانیان اهری	۱۵	مرد	
احمد صدری - علی کلانتری - غلامحسین نوحی - محمدحسین عزیزی - محمدحسین صالحی - محمود سعید - موسی محدث - ولی‌اله قانع - سعید آموزگار	۹	مرد	خرمدره
احمد صفوی - اسداله غفاری - سید سجاد احمدی قلعه - میرزا علی شیبانی - اسمعیل نامغ باستانی	۵	مرد	سلطانیه
ابراهیم آل اسحاق	۱	مرد	ایجرود
ابوالفضل امین شرعی - محمداسماعیل واعظی	۲	مرد	صائین قلعه

زنجان
بمناسبت افتتاح ساختمان نویناد
دستان فروردین زنجان که از محل
امتبارت فرهنگستان زمان برنامه زیر نظر دفتر فنی
شهرستان زنجان با هزینه ۳۳۰ هزار تومان ایجاد
گردید با حضور آقایان حقین فرماندار، ستار و رضا
نایدان و آقایان آموزش و پرورش ضمن تقدیر از این
حضور نماینده آستان در مجلسین حاضر و در ادامه
تشکر کرد و مطالبی بیان داشت و سپس آقای شاکر و یان
رئیس دستان فروردین از اقدامات این گروه از مسئولین
و کارکنان نویناد اجراء اطباء انجمن همکاری خانه و مدرسه
و در پایان آقای ستار و جعفری نامتعلق اولاد و آقایان
این گروه با نامتعلق اولاد و آقایان حقیقی فرماندار بنام
آست و سران آستان نویناد آقای حقیقی فرماندار بنام
نامی تاخته از آقایان این گروه افتتاح گردید.

زنجان
فرماندار زنجان در مراسم افتتاح
مدرسه و دبستان نویناد زنجان
فرماندار زنجان در مراسم افتتاح
مدرسه و دبستان نویناد زنجان
فرماندار زنجان در مراسم افتتاح
مدرسه و دبستان نویناد زنجان

زنجان
معاونت انجمن اطباء انجمن همکاری
خانه و مدرسه و دبستان نویناد
معاونت انجمن اطباء انجمن همکاری
خانه و مدرسه و دبستان نویناد

مربوط به سال ۱۳۴۷
تهران منصور - روزنامه کیهان

زنجان - اعضای انجمن همکاری
خانه و مدرسه و دبستان نویناد زنجان
انجمن همکاری خانه و مدرسه و دبستان
انجمن همکاری خانه و مدرسه و دبستان
انجمن همکاری خانه و مدرسه و دبستان

روزنامه اطلاعات - شماره ۴۵۲
۱۳۴۹/۳/۶ - روز چهارشنبه

دستان نویناد «گیلانکته»
توسط فرماندار کل زنجان افتتاح شد

ساختمان نویناد دستان «گیلانکته» بخش علوم از توابع فرمانداری
کل زنجان با حضور فرماندار کل زنجان مدیران کل سازمانهای دولتی
شهرستان زنجان و در زمان گرامش بیخنده در مراسم افتتاح دستان
نوییناد در محل شرکت آقایان ستار و جعفری نامتعلق اولاد و آقایان
حقیقی و در ادامه با نامتعلق اولاد و آقایان حقیقی فرماندار بنام
آست و سران آستان نویناد آقای حقیقی فرماندار بنام نامی تاخته از
آقایان این گروه افتتاح گردید.

روزنامه اطلاعات
۱۳۴۹/۲/۲۰ - روز یکشنبه

جوانان شیروخورشید سرخ زنجان
اردو زدند

مرحمان و اعضای سازمان جوانان
شیروخورشید سرخ زنجان در اردو
شیروخورشید سرخ زنجان در اردو
شیروخورشید سرخ زنجان در اردو

روزنامه اطلاعات
۱۳۴۸/۱۲/۲۳

تشکیل کلاس یلیس

دانش آموزانی که کلاس یلیس مدرسین گیلانکته با همکاری مدیران
دستان نویناد دستان «گیلانکته» بخش علوم از توابع فرمانداری
کل زنجان با حضور فرماندار کل زنجان مدیران کل سازمانهای دولتی
شهرستان زنجان و در زمان گرامش بیخنده در مراسم افتتاح دستان
نوییناد در محل شرکت آقایان ستار و جعفری نامتعلق اولاد و آقایان
حقیقی و در ادامه با نامتعلق اولاد و آقایان حقیقی فرماندار بنام
آست و سران آستان نویناد آقای حقیقی فرماندار بنام نامی تاخته از
آقایان این گروه افتتاح گردید.

روزنامه کیهان - شماره ۸۰۴۴
۱۳۴۹/۲/۲۶ - روز شنبه

تشکیل کلاس امدادگران

● **زنجان - کلاس امدادگران**
سازمان شیرو خورشید سرخ
زنجان طی مراسمی گرامش
یافت ، در این مراسم تیمسار
محمدی ، فرماندار کل زنجان
نایب مهر رئیس آموزش و پرورش
مسعودی رئیس سازمان جوانان
و سایر مقامات مسئول حضور
داشتند

تشکیل کلاس امدادگران

● **زنجان - کلاس امدادگران**
سازمان شیرو خورشید سرخ
زنجان طی مراسمی گرامش
یافت ، در این مراسم تیمسار
محمدی ، فرماندار کل زنجان
نایب مهر رئیس آموزش و پرورش
مسعودی رئیس سازمان جوانان
و سایر مقامات مسئول حضور
داشتند

تشکیل کلاس یلیس

دانش آموزانی که کلاس یلیس مدرسین گیلانکته با همکاری مدیران
دستان نویناد دستان «گیلانکته» بخش علوم از توابع فرمانداری
کل زنجان با حضور فرماندار کل زنجان مدیران کل سازمانهای دولتی
شهرستان زنجان و در زمان گرامش بیخنده در مراسم افتتاح دستان
نوییناد در محل شرکت آقایان ستار و جعفری نامتعلق اولاد و آقایان
حقیقی و در ادامه با نامتعلق اولاد و آقایان حقیقی فرماندار بنام
آست و سران آستان نویناد آقای حقیقی فرماندار بنام نامی تاخته از
آقایان این گروه افتتاح گردید.

بریده‌ای از جراید با مطالب و اخبار مربوط به آموزش و پرورش در سال‌های ۱۳۴۷، ۱۳۴۸ و ۱۳۴۹

منابع

۱. حجازی، میرعمادالدین (۱۳۳۷). مجموعه فرهنگ ابهر. چاپ گل نگار. ابهر. چاپ اول.
۲. جمالی، اسداله (۱۳۷۱). فصل‌هایی از تاریخ ورزش زنجان (ج اول). نشر دستان. زنجان. چاپ اول.
۳. روحانی، محمدرضا (۱۳۴۷). فرهنگنامه زنجان. نشر پرچم. زنجان. چاپ اول.
۴. قاسمی پویا، اقبال (۱۳۷۷). مدرسه‌های جدید در دوره قاجاریه، بانیان و پیشروان. انتشارات مرکز نشر دانشگاهی. تهران. چاپ اول.
۵. محمدی‌خواه، اصغر (۱۳۹۱). تاریخ آموزش و پرورش استان زنجان. انتشارات مهر قلم، اداره کل آموزش و پرورش استان زنجان: معاونت پژوهش، برنامه‌ریزی و نیروی انسانی، شورای تحقیقات استان زنجان. زنجان. چاپ اول.
۶. _____ (۱۳۸۲). نگاهی به تاریخچه پیدایش اولین مدرسه‌های رسمی در زنجان. کمیته پژوهشی اداره آموزش و پرورش ناحیه ۲ زنجان.
۷. پرونده پرسنلی و مکاتبات موجود در بایگانی اداره آموزش و پرورش ناحیه‌های ۱ و ۲ زنجان.
۸. وبلاگ تحقیقی خوئین، [Khoein. Blogfa.com](http://Khoein.Blogfa.com). دسترسی در تاریخ ۱۳۸۵/۱۰/۲۵.
۹. پرونده بایگانی خانم عالیه سنجیده، بایگانی اداره آموزش و پرورش ناحیه ۲ شهر زنجان.